

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۳۸۰ / ۲ / ۱۰

مجلس شورای اسلامی ایران

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان

حوزه عمومی

در ایران پس از انقلاب اسلامی

استاد راهنما

دکتر عباس منوچهری

استاد مشاور

حجة الاسلام دکتر داود فیرحی

نگارش

مهدی براتعلی پور

013419

شهریور ۱۳۷۸

۳۵۳۲۳

تقدیم به:

نسرین ونسترن

با تقدیر و تشکر از:

آقای دکتر عباس منوچهری که با راهنماهای مشفقانه و صرف وقت فراوان، مرا در این پژوهش یاری نمودند.

حجة الاسلام آقای دکتر داود فیرحی که با پیشنهادات خود کمک شایان توجهی به شفاف شدن مطالب کردند.

و در نهایت، همسرم که ضمن فراهم آوردن محیطی مناسب، در تنظیم و تصحیح نهایی نوشته حاضر سعی وافر نمودند.

چکیده

یکی از مهم‌ترین و متأخرترین نظریات در رابطه دولت و جامعه، نظریه حوزه عمومی است. این نظریه وضعیت موجود را در جوامع مدرن بحرانی دانسته و خروج از آن را تنها از طریق به رسمیت شناختن سه حوزه متمایز اقتصادی، فرهنگی و سیاسی ممکن می‌داند. حوزه اقتصادی، علایق خصوصی و جزئی افراد در تمامی فعالیت‌های آنها را در جهت کسب منافع شخصی شامل می‌شود. در مقابل، حوزه سیاسی به اداره علایق کلی و انضمامی افراد که به شکل قدرت عمومی نمایان می‌شود، ارتباط پیدا می‌کند. در حد فاصل میان این دو حوزه، حوزه عمومی قرار دارد. این حوزه به مجموعه‌ای از کنش‌ها و نهادهای فرهنگی اطلاق می‌شود که این امکان را به افراد می‌دهد تا فراتر از منافع خصوصی و جزئی و فارغ از دخالت قدرت دولتی در باره مسایل کلان و عمومی به اظهار نظر و بحث و گفتگوی آزاد پرداخته و از این طریق به اجماع، توافق و علایق کلی و انضمامی دست یابند.

این رساله با بهره‌گیری از مبنای تئوریک بالا به بررسی رابطه موجود بین نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی ایران در مورد حوزه عمومی و جدال فضیلت و آزادی می‌پردازد. بر این اساس، پرسش اصلی این است که محور اصلی تمایز بین نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی ایران در مورد حوزه عمومی چیست؟ در فرضیه پیشنهادی، محور این تمایز تقابل غایت‌گرایی - انسان‌گرایی، اخلاق‌گرایی - حقوق‌گرایی و ساختار اجتماعی - سیاسی عمومی - ساختار اجتماعی - سیاسی افقی دانسته شده است. بدین ترتیب، این پژوهش نخست در مرحله توصیف، امکان و عدم امکان حوزه عمومی را در هر یک از نگرش‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد و سپس در مرحله تبیین، چرایی آن را در جدال فضیلت و آزادی جستجو می‌کند. بر این اساس، این پژوهش حول سه نگرش فضیلت‌مدار، آزادی‌محور و گزینشی - ترکیبی سازمان یافته است.

فهرست مطالب

۱	مقدمه؛ طرح پژوهش
۲	مقدمه
۲	(۱) علت انتخاب موضوع و اهمیت آن
۳	(۲) سابقه پژوهش
۳	(۳) تز پژوهش
۳	(۴) سؤال اصلی
۳	(۵) فرضیه پیشنهادی
۴	(۶) پرسش‌های فرعی
۴	(۷) پیش‌فرض‌ها
۴	(۸) رهیافت پژوهش
۴	(۹) روش جمع‌آوری داده‌ها
۴	(۱۰) سازمان‌دهی پژوهش

۶	بخش اول؛ بررسی مبانی نظری
۸	فصل اول؛ حوزه عمومی
۱۰	(۱) فرایند شکل‌گیری نظریه
۱۷	(۲) تعریف حوزه عمومی
۲۱	(۳) تاریخچه پیدایش حوزه عمومی
۲۴	(۴) ویژگی‌ها
۲۴	الف - کنش ارتباطی
۲۶	ب - اجماع و حقیقت
۲۸	ج - نفی خدشه‌های زبانی و ایدئولوژیک
۲۹	د - مشروعیت سیاسی

۳۱	فصل دوم؛ جدال بین فضیلت و آزادی
۳۴	(۱) ویژگی‌های اصلی نظریه‌های سیاسی فضیلت‌مدار
۳۴	الف - غایت‌گرایی
۳۸	ب - اخلاق‌گرایی (تأکید بر منشأ طبیعی و یا فوق طبیعی اخلاق فردی و جمعی)
۴۲	ج - ساختار اجتماعی و سیاسی عمودی (یا سلسله‌مراتبی)
۴۷	(۲) ویژگی‌های اصلی نظریه‌های سیاسی آزادی‌محور
۴۷	الف - انسان‌گرایی
۵۱	ب - حقوق‌گرایی (تأکید بر منشأ اجتماعی اخلاق فردی و جمعی)
۵۷	ج - ساختار اجتماعی و سیاسی افقی

بخش دوم؛ نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی ایران ۶۱

(۱) تعریف معرفت‌شناسی دینی ۶۲

(۲) انسان‌شناسی ۶۶

(۳) فلسفه اخلاق ۶۷

فصل سوم؛ نگرش‌های فضیلت‌مدار ۷۰

(۱) معرفت‌شناسی دینی ۷۱

الف - منابع شناخت ۷۱

ب - تعریف دین ۷۲

ج - ثبات دین ۷۲

د - جایگاه عقل ۷۳

ه - قداست دینی ۷۴

(۲) فلسفه اخلاق ۷۵

الف - منشأ اخلاق و حقوق ۷۵

ب - شیوه‌های تطبیق‌پذیری حقوق ثابت با تحولات جاری ۸۰

(۳) انسان‌شناسی ۸۱

الف - ماهیت دوگانه انسان‌ها ۸۱

ب - تأکید بر تفاوت میان انسان‌ها ۸۲

ج - انسان به مثابه مکلف ۸۳

د - هویت‌یابی در پرتو ساخت غیریت ۸۴

(۴) دولت‌شناسی ۸۶

۸۶	الف - مبنای مشروعیت دولت
۹۱	ب - کار ویژه‌های دولت
۹۷	ج - ساخت دولت
۹۹	(۵) حوزه عمومی
۱۰۱	فصل چهارم؛ نگرش آزادی محور
۱۰۲	(۱) معرفت‌شناسی
۱۰۲	الف - ماهیت دین
۱۰۷	ب - تحول در معرفت دینی
۱۰۹	ج - اصول بنیادین روش تفسیری
۱۱۳	د - برخی انتقادات
۱۱۶	(۲) انسان‌شناسی
۱۱۷	(۳) فلسفه حقوق
۱۲۲	(۴) دولت‌شناسی
۱۲۲	الف - مبنای مشروعیت دولت
۱۲۳	ب - ساخت دولت
۱۲۷	ج - کار ویژه‌های دولت
۱۲۸	(۵) حوزه عمومی

۱۳۱	فصل پنجم؛ پیشنهاد تأسیس نگرش‌گزینشی - ترکیبی
۱۳۳	(۱) معرفت‌شناسی دینی
۱۳۳	الف - دین و برداشت‌های ما از آن
۱۳۴	ب - قداست زدایی و مبارزه با تحجر
۱۳۶	ج - تحول در معرفت دینی
۱۳۶	(۲) انسان‌شناسی
۱۳۷	الف - پرسشگری انسان
۱۳۸	ب - آزادی‌خواهی انسان
۱۴۰	(۳) فلسفه اخلاق
۱۴۱	(۴) دولت‌شناسی
۱۴۱	الف - مبنای مشروعیت دولت
۱۴۱	ب - کار ویژه‌های دولت
۱۴۵	ج - ساخت دولت
۱۴۶	(۵) حوزه عمومی
۱۴۷	نتیجه‌گیری
۱۵۲	منابع و مأخذ
۱۵۲	کتابها
۱۵۶	نشریات
۱۵۹	منابع انگلیسی

مقدمه

طرح پژوهش

مقدمه

در طول تاریخ اندیشه سیاسی همواره چگونگی رابطه فرد و دولت و یا به تعبیری، رابطه قدرت، ذهن اندیشمندان سیاسی را به خود مشغول داشته است. اهمیت این مسأله در آن است که به اعتقاد برخی، حقوق سیاسی و اجتماعی افراد همواره در اثر زیاده‌طلبی‌های قدرت دولتی نادیده گرفته شده است. از این‌رو، آنان وظیفه خود می‌دانند تا از حقوق افراد در مقابل دولت پاسداری نمایند. از سوی دیگر، عده‌ای بر آن بوده‌اند که تنها برخی افراد، شایستگی تصدی امر حکومت را دارا می‌باشند، لذا، تأمین حقوق سیاسی و اجتماعی همگان تنها در سایه تشخیص مصلحت آنان توسط نخبگان دولتی ممکن است. این بحث، همچنان ادامه داشته و دیدگاه‌های رقیب، دلایل خاص خود را اقامه می‌کنند. اما آنچه که ضرورت پژوهش حاضر را توجیه می‌کند، این است که در جامعه ما با محوریت اسلام، این سلسله مباحث رنگ و بوی دینی به خود گرفته و بر این اساس، غالب جریانات فکری موجود در کشور، در تبیین دیدگاه‌های خود از متون دینی بهره جسته‌اند. این امر، آشکار شدن هرچه بیشتر ابعاد نظری دین اسلام و مذهب تشیع را نوید بخشیده و در دوره پس از انقلاب اسلامی، به عنای هرچه بیشتر آن یاری خواهد رساند. در راستای دستیابی به هدف مزبور، پژوهش حاضر درصدد است تا دیدگاه‌های سیاسی - دینی موجود در ایران را در مورد حوزه عمومی دقیقاً تشریح نموده و تا حد امکان، آنها را ریشه‌یابی نماید. و اما در اینجا، نخست لازم است اشاره‌ای اجمالی به طرح پژوهش داشته باشیم:

۱) علت انتخاب موضوع و اهمیت آن

الف - تشریح، تبیین، مقایسه و ارزیابی اندیشه‌های سیاسی - دینی کنونی ایران در مورد

مقدمه. طرح پژوهش (۳)

حوزه عمومی.

ب - ریشه‌یابی مواضع سیاسی در مباحث معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، فلسفه اخلاق و دولت‌شناسی.

ج - برقراری پیوند بین اندیشه سیاسی کنونی ایران و تاریخ اندیشه سیاسی در قالب یکی از مهم‌ترین جدال‌های فکری بشریت یعنی جدال فضیلت و آزادی.

۲) سابقه پژوهش

هرچند اجزایی از پژوهش حاضر توسط دیگر نویسندگان و محققان به رشته تألیف درآمده و به‌طور پراکنده در کتب و مقالات موجود می‌باشد، اما بداعت آن، در صورت‌بندی جدیدی است که به مباحث فکری - سیاسی جاری در کشور می‌دهد و بدین منظور، به بیان اولویت‌ها و درجه اهمیت آنها نزد ارباب هر یک از نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی می‌پردازد.

۳) تزی پژوهش

بین نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی ایران در مورد حوزه عمومی و جدال فضیلت و آزادی رابطه مستقیم وجود دارد.

۴) سؤال اصلی

محور اصلی تمایز بین نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی ایران در مورد حوزه عمومی چیست؟

۵) فرضیه پیشنهادی

محور اصلی تمایز بین نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی ایران در مورد حوزه عمومی تقابل غایت‌گرایی - انسان‌گرایی، اخلاق‌گرایی - حقوق‌گرایی و ساختار اجتماعی - سیاسی عمودی (سلسله‌مراتبی) - ساختار اجتماعی - سیاسی افقی است.

بدین ترتیب، این پژوهش نخست در مرحله توصیف، امکان و عدم امکان حوزه عمومی را در هر یک از نگرش‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد و سپس در مرحله تبیین، چرایی آن را در جدال فضیلت و آزادی جستجو می‌کند.

مقدمه. طرح پژوهش..... (۴)

۶) پرسش‌های فرعی

الف - آیا هم‌اکنون در ایران در مورد ضرورت ایجاد حوزه عمومی نگرش واحدی وجود دارد؟

ب - در صورت وجود نگرش‌های متفاوت، آیا به لحاظ تئوریک می‌توان به نوعی میان آنها آشتی برقرار کرد؟

ج) آیا عملاً اقدامی به منظور تأسیس نگرشی جدید صورت گرفته است؟

۷) پیش‌فرض‌ها

الف - حوزه عمومی یک ضرورت تاریخی - ساختاری نیست. بدین معنا که تاریخ در فرایند تکاملی خود، ضرورتاً بدان نخواهد رسید. لذا، نخست باید اندیشه‌های متناسب با آن رشد کرده سپس به تحقق عینی آن امیدوار بود.

ب - حوزه عمومی در جوامع به لحاظ اقتصادی سنتی و در حال گذار نیز امکان تحقق عملی دارد، چراکه با فرض وجود شرایط فکری و فرهنگی مساعد می‌توان به این آرمان جامه عمل پوشاند.

۸) رهیافت پژوهش

توصیفی - تحلیلی

۹) روش جمع‌آوری داده‌ها

کتابخانه‌ای

۱۰) سازمان‌دهی پژوهش

این پژوهش شامل دو بخش و پنج فصل خواهد بود. بخش نخست که به بررسی مبانی نظری اختصاص دارد، شامل دو فصل می‌شود: در فصل اول، تئوری حوزه عمومی را از منظر متفکران بزرگ آن تشریح کرده و به مقایسه دیدگاه‌های آنان با یکدیگر خواهیم پرداخت، سپس از منظر جامعه‌شناختی، پیدایش آن را در جوامع غربی توضیح خواهیم داد. آنگاه ضمن ارائه و بیان شاخص‌های آن سعی خواهیم نمود تا خطوط مذکور دقیقاً ترسیم گردد. در فصل دوم، جدال فضیلت و آزادی را در تاریخ اندیشه سیاسی توضیح خواهیم داد، سپس ویژگی‌های اصلی

مقدمه. طرح پژوهش..... (۵)

نظریه‌های سیاسی فضیلت محور و آزادی محور را در تقابل با یکدیگر و طی یک سیر تاریخی طولانی تشریح خواهیم نمود.

در بخش دوم نیز تمامی مباحث نظری بخش اول، در جریان بررسی نگرش‌های سیاسی - دینی کنونی ایران به بحث گذاشته می‌شود: فصل سوم به نگرش فضیلت‌مدار و فصل چهارم به نگرش آزادی محور اختصاص یافته است. در این دو فصل، هر یک از نگرش‌ها را نخست از بعد معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، فلسفه اخلاق و دولت‌شناسی مورد بحث و بررسی کامل قرار می‌دهیم، آنگاه با توجه به نتایج حاصله به بحث اصلی یعنی حوزه عمومی خواهیم پرداخت. در فصل پنجم نیز با توجه به عناصر خارجی موجود، تأسیس نگرشی تازه موسوم به نگرش‌گزینشی - ترکیبی را پیشنهاد می‌کنیم. و سرانجام در نتیجه‌گیری مباحث این نوشتار را جمع‌بندی خواهیم کرد.